

Kulutussyhteiskunnan ja akateemisen kulutustutkimuksen muodonmuutos

Mika Pantzar

Visa Heinonen ja Matti Peltonen,

Finnish Consumption. An Emerging Consumer Society between East and West

SKS, Helsinki 2013, 262 sivua.

Kulutussyhteiskunnan alkupiste on akateemisen kiistelystä aihe. Yhden käsityksen mukaan se löytyy 1600-luvulta Elizabeth I:n hovin käytännöistä. Tuolloin sai alkunsa teollinen kertakäytökulttuuri, joka merkitsi sitä, että esimerkiksi huonekalujen ja vaatteiden uutuusarvo ohitti ”ajan patinan” arvon lähteenä ja merkkinä. Toisen käsityksen mukaan kulutussyhteiskunta sai alkunsa 1800-luvun puolivälin Ranskasta ja siellä erityisesti ”naisten paratiisista” eli tavaratalomuodon synnystä. Kolmas kulutussyhteiskunnan alkupiste löytyy 1800-luvun lopun Yhdysvalloista, jossa rautateiden myötä sai alkunsa sekä hyödykkeiden massajakelu että massatuotanto.

Itse pidän kulutussyhteiskunnan ratkaisevana kehitysaskeleena Yhdysvalloissa tapahtunutta kehitystä, jossa mittakaavan kasvun ohella laajamittainen palkkatyö vakiintui, Suomi oli tuolloin, runsas sata vuotta sitten, Euroopan köyhimpiä ja takaperoisimpia maita. Tästä

huolimatta myös Suomessa oli merkkejä kulutussyhteiskunnan synnystä. Sanomalehdistö kertoi laajasti esimerkiksi Thomas Edisonin sähköön liittyvistä keksinnöistä. Myös esimerkiksi Helsingin Stockmann oli monella tavalla integroitunut jo tässä vaiheessa maailman markkinoihin.

Laajamittaisemmin kulutussyhteiskunta tuli Suomessa todeksi vasta 1960-luvulla. Tämä on Visa Heinosen ja Matti Peltosen toimittaman kirjan pääargumentti. Toinen pääargumentti voisi olla se, että läntinen kulttuuri (Ruotsi, Saksa, Englanti ja Yhdysvallat) vaikutti suomalaisen kulutussyhteiskunnan kehkeytymiseen huomattavasti oleellisemmin kuin Suomen sijainti Neuvostoliiton naapurissa. Tässä esimerkiksi poliittisen historian ja sosiaalishistorian kuva menneisyydestä poikkeaa oleellisesti. Luultavasti uusi pesukone ja auto muokkasivat 1960-luvun suomalaisten elämää huomattavasti enemmän kuin vaikkapa noottikriisi.

Kirjan kirjoittajia yhdistää sitoutuminen kulutuksen mentaalihistorialliseen tulkintaan. 1960-luvun kulutusyhteiskunta tuotti uudenlaisen kulutuksen eetoksen, jonka perusteella alettiin arvioida tarpeellisen ja tarpeettoman rajalinjaa uudella ”modernilla” tavalla. Vielä 1950-luvulla talonpoikais-luterilainen eetos korosti säästäväisyyttä ja pidättäytymistä kulutuksesta. Kulutuksen ongelma oli niukkuudessa eläminen. Kulutuksen eetos muuttui siirryttäessä puutteen kulttuurista runsauden maailmaan kaupungistumisen ja talouskasvun myötä. Kuvaavaa on se, kuinka esimerkiksi ruokakeskustelu muuttui. 1950-luvun lopussa ruuan riittävyden problematiikasta siirryttiin ylipainon ongelmiin jopa lehtien pääkirjoituksissa.

Visa Heinosen ja Matti Peltosen toimittama teos suomalaisesta kulutusyhteiskunnasta idän ja lännen välissä perustuu heidän Helsingin yliopiston sosiaali- ja taloushistorian ja kuluttajaekonomian laitoksilla viitoittamaansa vireään akateemisen yhteistyöhön, jossa muun muassa musiikkitieteilijät, kaupunki- ja mediatutkijat ovat tulleet aktiivisesti kulutustutkimuksen kenttään. Samalla formaalin kansantaloustieteen edustajat ovat sieltä lähes poistuneet.

Suurin osa kirjan kirjoittajista on joko väitellyt tai pian väittelemässä Heinosen ja Peltosen ohjaamina. Esimerkiksi käyvätkä vaikkapa mediatutkija Jukka Kortti, joka kuvasi väitöskirjassaan television roolia Suomen 1960-luvun modernisoitumisessa, tai musiikintutkija Kaarina Kilpiö, jonka väitöskirjan aineistona oli mainosmusiikki. Kumpikin kehittää kirjassa omia väitöskirjan teemojaan eteenpäin. Minna Autio, kulutusekonomiassa nuorten talouskäyttäytymisestä väitellyt tieteen moniottelija, kuvaa Visa Heinosen kanssa tekemässään alun yhteenvedoartikkelissa ansiokkaasti kulutuksen eetosta niin idässä kuin lännessä.

Kirjan loppujaksossa Peltonen ja Heinonen kokoavat oivallisesti kirjan sisältöä kulutuksen paikkoja – kesämökkiä, saunaa, puistoja ja kirjastoja – koskevassa artikkelissaan. Lyhyeen arvosteluun on mahdotonta nostaa esiin kirjan monimuotoisuutta, joka ilmenee esimerkiksi kirjassa käytetyistä lähdeaineistoista. Kuluttajatutkimuskeskuksen Minna Lammin ja Päivi Timosen artikkeli talouden kuvista perustuu 1950- ja 1960-lukujen television uutismateriaaliin, uhkapelaamisesta väitöskirjaansa viimeistelevän Riitta Matilaisen tausta-aineistona ovat muun muassa rulettipöydän hoitajien haastattelut, Janne Poikolaisen popmusiikkia ja modernisaatiota koskevassa artikkelissa lähdeaineistona ovat populaarimusiikin lehdet ja Hanna Kuusi käyttää itäturismia käsittelevässä artikkelissaan Kansanrunousarkiston muistitietoaineistoa.

Samaan aikaan kun suomalaisessa yhteiskunnassa kulutuksen kysymykset ovat saaneet viime vuosikymmeninä lisää arvostusta esimerkiksi talous-, sosiaali- ja innovaatiopolitiikassa, kulutustutkimus on kokenut muodonmuutoksen. Tätä muodonmuutosta ovat vauhdittaneet niin kulutuksen substantiaalinen muutos kuin uusien tutkimusmetodien kehittyminen. Liisa Uusitalon elämäntyylejä ja tapoja koskevaa väitöskirjaa vuodelta 1979 voidaan ehkä pitää eräänlaisena akateemisen kulutustutkimuksen muutoksen merkkipaaluna. Uusitalo käytti Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksen sekä kotitaloustiedustelun aineistoja kuvatessaan modernin autoistuneen ja privatisoituneen vallinnan yhteiskunnan syntyä. Markkinoinnin väitöskirja ennakoii niin laadullisen kulutussoviologian kuin uudenlaisen vähemmän normatiivisen markkinoinnin kulutustutkimuksen syntyä.

Miksi kansantaloustiede on jäänyt muun akateemisesti vireään kulutustutkimuksen taustalle? Onko taustalla kansantaloustieteen formalisoituminen ja vähäinen empiirisen työn arvostus? Kyseessä tuskin on se, että kulutus ei ole enää tärkeässä roolissa kansantaloudessa. Esimerkiksi 1990-luvun lamassa ja sen jälkeisessä talouskasvussa kulutus on saanut merkittävää painoa talouspoliittisessa keskustelussa verrattuna vaikkapa 1970-lukuun, jolloin kulutustutkimusta harrastettiin pääasiallisesti kansantaloustieteen ja markkinoinnin viitekehystä niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa. Tuolloin kulutustutkimuksen kotimaista valtavirtaa olivat muun muassa Etlan ja Alkon tutkimusosastoissa tehdyt laajat ja kunnianhimoiset kvantitatiiviset kulutusmenojärjestelmätutkimukset.

Voisiko kansantaloustieteellisen kulutustutkimuksen suhteellisen aseman heikentyminen liittyä epärealistisiin odotuksiin, joita sille asetettiin 1950- ja 1960-luvuilla? Hyvä esimerkki tällaisesta laajenevan ja syvenevän tutkimusohjelman optimismista on Houthakkerin vuonna 1961 *Econometricassa* julkaisema laaja kat-

sausartikkeli, joka ennakoiki kulutuksen taloustieteen muuntuvan, kun hyvin individualistisesti orientoituneen taloustieteen rinnalle kehitetään teoriaa kulutuksen sosiaalisesta määräytymisestä. Houthakkerin mukaan sellaiset kulutuksen sosiaaliset dimensiot, kuten jäljitely ja erottautuminen, tulevat olemaan kulutuksen teorian ytimessä teorian ja metodien edistyessä¹. Vaikka Houthakker korosti valinnan sosiaalisia elementtejä ja preferenssien välittymisen mekanismeja, preferenssien alkuperän (*origin*) kysymyksen hän lykkäsi psykologialle tai jollekin muulle traditiolle. Käytännössä tällaista tarpeiden alkuperää ja muuntumista tutkivaa tieteenalaa ei ole syntynyt. Heinosen ja Peltosen toimittama kirja tarjoaa yhden varteenotettavan tavan ymmärtää halujen ja tarpeiden dynamiikkaa mentaalihistorian näkökulmasta. □

Kirjallisuus

Houthakker, H. (1961), "The Present State of Consumption Theory – A Survey", *Econometrica* 29: 704–740.

¹ "The formation of preferences is to some extent a social process, in which imitation and differentiation are important elements. The formation of preferences itself is usually held to be outside the realm of economic theory but some of the consequences of social interaction are nevertheless of economic interest." (Houthakker 1961, 733.)